

ایران‌شناسی در هند

چکیده:

ایران‌شناسی در هند پیشینه تحقیقاتی ندارد و بیشتر فعالیت‌های فرهنگ ایرانی در هند به آموزش زبان فارسی مربوط می‌شود. آشنایی با تاریخ و فرهنگ هر کشوری در گرو پیوندهای سیاسی، فرهنگی و اجتماعی آن با دیگر سرزمین‌هاست و هند دارای چنین پیوندهایی با ایران است و شناخت همین حوزه‌های محدود، فرصتی است برای گسترش فعالیت‌های ایران‌شناسی و شناخت نقاط اشتراک فرهنگی میان دو کشور.

مقدمه:

جریان ایران‌شناسی در هند سابقه چندانی در تحقیق و پژوهش ایرانیان نداشته‌است. از این‌رو بررسی مبانی ایران‌شناسی در هند کاملاً نو و تازه به‌نظر می‌رسد؛ هرچند باید در نظر داشت که هرگونه تحقیقی در مورد مسایل تاریخی و فرهنگی ایران در هند با زبان و ادبیات فارسی پیوند دارد و شکل‌گیری زمینه مطالعات ایران‌شناسی در هند به ورود انگلیسی‌ها به این سرزمین مربوط است، زیرا محققان انگلیسی در تحقیقات ایران‌شناسی سررشته داشتند، همان‌گونه که در دیگر کشورهای اروپایی این مطالعات به‌صورت وسیع انجام می‌شد.

دوره استعمار و مستعمره‌نشینی این حُسن را داشت که زمینه شناخت سرزمین‌های تحت استعمار را فراهم سازد. اکتشافات باستان‌شناسی و آشنایی با فرهنگ و زبان هند، آغازگر مطالعات در مورد ریشه‌های فرهنگی و زبانی ایرانی در هند بوده‌است و شرایطی را فراهم کرد تا دریچه‌ای به سوی مطالعات ایران‌شناسی در هند شروع شود؛ آن هم باتوجه ویژه به زبان و ادبیات فارسی و آثار برجسته‌ای که به این زبان در دسترس بوده‌است. البته آن‌چه باعث فقدان چارچوب و ابعاد مبانی ایران‌شناسی در هند شده‌است تنها مربوط به کم‌کاری از سوی محققان هندی نیست بلکه پژوهشگران ایرانی نیز توجهی به ابعاد و حوزه‌های ایران‌شناسی در هند نکرده‌اند. به این دلیل تحقیقات محدودی راجع به مطالعات ایران‌شناسی در هند انجام شده‌است؛ از جمله کتاب **مسلمانان در نهضت آزادی هند**، تألیف آیت‌الله علی خامنه‌ای که در سال 1347 ش. منتشر شد و هدفش تحلیل نقش مسلمانان در مبارزه علیه استعمار انگلیس بود. مقالاتی هم در همایش‌های مربوط به زبان و ادبیات فارسی توسط استادان ایرانی و هندی ارائه شده‌است؛ از جمله **مجموعه مقالات اولین همایش بین‌المللی میراث مشترک ایران و هند** که با همکاری مؤسسه تاریخ علم و فرهنگ در سال 1394 ش. در قم منتشر شد که البته بیشتر به ابعاد زبان فارسی در هند

پرداخته‌است. با این توصیف از منابع و چارچوب تحقیق در مورد ایران‌شناسی در هند، این مقاله به معرفی مراکز مهم، استادان زبان و ادبیات فارسی و مطالعات ایران‌شناسی در هند می‌پردازد.

معرفی مراکز مطالعات ایران‌شناسی در هند

دربار شاهان مغول، مأمّن زبان فارسی و رواج آن بود؛ زیرا زبان فارسی برای سده‌ها، زبان دیوانی، اداری و قضایی هند بود و در قرن نوزدهم میلادی بود که انگلیسی‌ها رسمیت اداری و قضایی زبان فارسی را از هند گرفتند؛ با این وجود آموزش زبان و ادبیات فارسی به مراکز علمی و دانشگاهی هند راه یافت؛ به طوری که گروه‌های آموزش زبان فارسی قدیمی‌ترین بخش‌های دانشگاه‌های هند به‌شمار می‌روند؛ اما علاوه بر گروه‌های زبان فارسی دانشگاهی، چند مرکز ایران‌شناسی و یا پژوهشی نیز وجود دارند که به فعالیت پیرامون مطالعات ایرانی می‌پردازند:

1- انجمن ایران - کلکته (Iran Society of Calcutta)

انجمن ایران - کلکته توسط محقق ادبیات عرب و فارسی **محمد اسحاق** شکل گرفت که استاد گروه عربی - فارسی دانشگاه کلکته بود. محمد اسحاق در سال‌های 1930 م. (1309 ش.) و 1934 م. (1313 ش.) به ایران سفر کرد. او در این سفر نقاط مختلفی از ایران را دید و هم‌چنین با شاعران و ادیبان برجسته ایرانی ملاقات کرد. محمد اسحاق پس از بازگشت به هند، کتاب **سخنوران ایران** را در دو جلد به نگارش درآورد. پس از آن در **کالج مطالعات شرقی و آفریقایی (School of Oriental and African Studies)** انگلستان تحت نظر استادانی هم‌چون **ولادیمیر مینورسکی (Vladimir Minorsky)** به مطالعه و تحقیق پرداخت. او در سال 1940 م. (1319 ش.) با گذراندن پایان‌نامه خود با عنوان **شاعران معاصر فارسی زبان** مدرک دکتری دریافت کرد و در همان زمان در لندن با **انجمن ایران** که برای گسترش فرهنگ و ادبیات فارسی فعالیت می‌کرد، آشنا شد. این انجمن توجه او را به خود جلب کرد تا جایی که از آن به‌عنوان الگوی کار خود در تأسیس انجمن کلکته بهره برد.¹

در تاریخ 27 آگوست 1944 م. (1322 ش.)، انجمن ایران - کلکته در لندن با هدف توسعه تحقیقاتی پیرامون زبان و ادبیات، مذهب و فلسفه، هنر و علوم ایران شکل گرفت. شرایط انجمن به‌گونه‌ای بود که همه مردان و زنان از جوامع و ملیت‌های مختلف حق عضویت در این انجمن را داشته باشند. تأسیس انجمن با انتشار فصل‌نامه‌ای با عنوان **ایندو - ایرانیکا (Indo-iranica journal)** همراه شد و اولین شماره این فصل‌نامه که به دو زبان انگلیسی و فارسی بود در ماه جولای سال 1946 م.

¹ علی دهگانی، ایران‌شناسی در هند، <http://dehghi.blogfa.com/category/26>، آبان 1395 ش.

(1325ش.) انتشار یافت. مولانا ابوالکلام آزاد، اولین وزیر آموزش هند پس از استقلال این کشور، بعد از مطالعه این فصل‌نامه در 1953م. (1332ش.) کمک‌هزینه‌ای به مبلغ ده هزار روپیه برای کمک به انتشار مداوم آن به تصویب رساند. این کمک‌هزینه در زمان وزارت همایون کبیر به سال 1961م. (1340ش.) به دوازده هزار روپیه رسید و در سال 1964م. (1343ش.) در زمان وزارت آقای چاگلا، وزیر آموزش هند، قطع شد².

بخشی از انتشارات انجمن ایران کلکته عبارت است از:

- 1- تأثیر ادبیات فارسی بر ادبیات انگلیسی در هند، حسن جوادی.
- 2- هنر خوش‌نویسی در دوره مغول، آر. نات.
- 3- نقدی به ادبیات فارسی، علی اصغر حکمت.
- 4- دیوان کاهی، تصحیح پروفیسور هادی حسن.
- 5- کتاب ادویه القلبیه (ترجمه اردو)، شفاءالملک حکیم.
- 6- هند و ایران در دوره میانه.
- 7- سهم اقبال در ادبیات هند و ایران.
- 8- آموزش در ایران تحت تأثیر اسلام (فارسی).
- 9- شاعران متوقی بزرگ پنجاب، آر. ام. چوپرا.
- 10- مقالاتی درباره ادب فارسی، محمد منصور عالم.
- 11- فهرست ایندو ایرانیکا.
- 12- روابط فرهنگی هند و ایران در گذر زمان، آر. ام. چوپرا.
- 13- عبیدی، شاعر فارسی‌زبان بنگالی در قرن نوزدهم، آر. ام. چوپرا.
- 14- رومی، تعالیم و فلسفه او، آر. ام. چوپرا.
- 15- شاعران مشهور فارسی، آر. ام. چوپرا.
- 16- فارسی در آسام، محمد منصور عالم.
- 17- دکتر محمد اسحاق؛ حیات و دستاوردها، محمد منصور عالم.
- 18- نگارستان عشق (اردو)، محمد منصور عالم.

² علی دهگانی، ایران‌شناسی در هند، <http://dehghani.blogfa.com/category/26>، آبان 1395ش

19- وحید؛ شاعر فارسی‌زبان کلکته در قرن نوزدهم، ام. فیروز.

2- مرکز تحقیقات فارسی دانشگاه اسلامی علیگره (Aligrah Muslim University)

گروه زبان فارسی دانشگاه اسلامی علیگره با هدف ترویج زبان و ادب فارسی و حفظ میراث فرهنگی هند و ایران در سال 1920م. (1299ش.) تأسیس شد. در این گروه استادانی مانند **نذیر احمد** اشتغال داشتند و شاگردان نام‌آوری نیز تربیت کردند. این گروه دارای کتابخانه مستقلی است و هر ساله سمینارهای بین‌المللی مهمی توسط آن‌ها برگزار می‌شود. آخرین سمینار این گروه میراث ادب فارسی در شبه قاره و ایران بود که با حضور استادان و محققان هند، ایران و افغانستان در اردیبهشت 1397ش. برگزار شد. استادان گروه عبارتند از: خانم **رعنا خورشید**، **محمد آصف نعیم صدیقی**، **سید محمد اسد علی خورشید**، **سید محمد اصغر**، **محمد توصیف**، **محمد عثمان غنی**، **محمد قمر عالم** و **محمد قیصر**. استادانی که بازنشسته شده‌اند: **آذرمیدخت صفوی**، **افشان آفتاب خواجه**، **ام هانی**، **خالد صدیقی**، **سید راشد حسین**، **سمیع‌الدین احمد**، **شمعون اسرائیلی**، **شوکت نهال انصاری**، **ماریه بلقیس**، **محمد طارق**، **محمد معتصم عباسی**، **محمد وارث کرمانی**، **ممتاز علی خان**، **نبی هادی**، **نذیر احمد** و **نجابت حسین**.

مرکز تحقیقات فارسی دانشگاه علیگره در سال 2006م. تأسیس شد و خانم **آذرمیدخت صفوی** اولین رئیس آن بود. این مرکز تاکنون چندین سمینار بین‌المللی برگزار کرده و نسخه‌های خطی متعددی را با همکاری مراکز دیگر چاپ کرده‌است. **انعکاس اخلاق در ادبیات فارسی** آخرین سمینار این مرکز بود که در اسفند 1396ش. با حضور استادان و پژوهشگرانی از هند، ایران، تاجیکستان و افغانستان برگزار شد.³

3- دانشگاه پتنا (Patna University)

این دانشگاه در مرکز ایالت **بیهار (Bihar)** هند از ایالت‌های فارسی‌دوست هند قرار دارد. **عظیم‌آباد** نام پیشین پتنا برای فارسی‌دانان با نام **بیدل عظیم‌آبادی** گره خورده‌است. دانشگاه پتنا و کالج و کتابخانه **خدابخش**، از منابع مهم زبان فارسی

³ علی دهگانی، ایران‌شناسی در هند، <http://dehghi.blogfa.com/category/26>، 14/04/1397ش.

به‌شمار می‌روند. دانشگاه پتنا در سال 1917م. (1296ش.) تأسیس شد و بخش زبان فارسی آن از سال 1920م. (1299ش.) تا به امروز فعال است. این دانشگاه یکی از دانشگاه‌های ایالتی هند است.⁴

4- کتابخانه رَضا رامپوری (Rampur Raza Library)

این کتابخانه قدیمی‌ترین و مهم‌ترین کتابخانه هند از نظر نسخه‌های خطی است. این کتابخانه در شهر رامپور، ایالت اوتار پرادش (Uttar Pradesh) هند واقع شده است. بیشتر نسخه‌های خطی فارسی این کتابخانه در زمره آثار ادبی قرار دارند.⁵

5- گروه فارسی - عربی دانشگاه کلکته (Department of Arabic-Persian of Calcutta University)

دانشگاه کلکته به‌همراه دانشگاه مدرس (Madras University) و بمبئی (Mumbai University) از قدیمی‌ترین دانشگاه‌های هند هستند. این دانشگاه در سال 1854م. تأسیس شد. گروه زبان‌های فارسی و عربی این دانشگاه به‌صورت گروه مشترک از سال 1907م. آغاز به کار کرد. این گروه از قدیمی‌ترین مراکز آموزشی دانشگاهی زبان فارسی در هند است.

6- گروه فارسی، عربی و اردوی دانشگاه ویسوا بهاراتی (Visva-Bharat University)

دانشگاه ویسوا بهاراتی توسط رابیندرنات تاگور (Rabindranath Tagor) نویسنده و فیلسوف هندی در سال ۱۹۲۱م. (1300ش) در شهر شانتی‌نیکتان (Shantiniketan) بنا نهاده شده و بخش فارسی، عربی و اردوی این دانشگاه نیز کمی بعد، در سال ۱۹۲۷م. (1306ش.) تأسیس شد.⁶

دیگر مراکز مرتبط با ایران‌شناسی در کشور هند عبارتند از:

7- کتابخانه دارالعلوم ندوه العلماء لکهنو (Darul Uloom Nadwatul Ulama of Luknow)

8- دانشگاه سیاجیرو مهاراجه در گجرات (Maharaja Sayajiro university of Barada)

9- کالج عمار سینک در سرینگر کشمیر هند (Amar Singh College)

10- اتاق ایران‌شناسی در پنجاب (Iran House of Pinjab)

11- مرکز میکروفیلم نور در دهلی (Noor Microfilm Center of India)

⁴ علی دهگانی، ایران‌شناسی در هند، <http://dehgahi.blogfa.com/category/26>، 22/10/1394ش.

⁵ علی دهگانی، ایران‌شناسی در هند، <http://dehgahi.blogfa.com/category/26>، 14/05/1390ش.

⁶ برگرفته از سایت دانشگاه ویسوا بهاراتی: www.visvabharati.ac.ir

- 12- خانه‌های فرهنگی ایران در دهلی (Cultural Houses of Iran in Delhi)
- 13- مرکز مطالعات ایران و هند (Center of Iran and India Studies)
- 14- بخش ایران‌شناسی دانشگاه ملیّه اسلامیّه دهلی (Jamia Millia Islamia)
- 15- مرکز مطالعات ایران و هند دانشگاه روهیلکنند (Center of Studies of Iran and India of Rohilkhand University)
- 16- کتابخانه ملّی هند و انجمن آسیایی (Society Asiatic)
- 17- مرکز تحقیقات فارسی رایزنی فرهنگی ایران در هند
- 18- مرکز مطالعات فارسی - آسیایی دانشگاه جواهر لعل نهرو (Center of Persian and Center Asian Studies)
- 19- مرکز مطالعات هند و فارسی (Institute of Indo-Persian Studies)

افراد مهمّی که در حوزه ایران‌شناسی هند فعال هستند نیز عبارتند از:

- 1- منشی نوال کیشور (Nawal Kishor)، بنیان‌گذار چاپ‌خانه سنگی در شهر لکهنو (Lucknow) رامپور بود و دارای نقشی مهمّی در توسعه زبان فارسی در هند.
- 2- امیرحسین عابدی، پدر زبان و ادب فارسی هند.
- 3- اظهر دهلوی، رئیس انجمن استادان زبان فارسی سراسر هند.
- 4- چندر شیکهر (Chandar Shekhar) رئیس سابق دپارتمان زبان فارسی دانشگاه دهلی و مدیرگروه پژوهشگران در تهیه فرهنگ دوزبانّه هندی و فارسی و فرهنگ چهارزبانّه فارسی، هندی، اردو و انگلیسی.
- 5- اختر مهدی، استاد زبان فارسی هند.⁷

نتیجه‌گیری:

فعالیت‌های ایران‌شناسی در هند و کشورهای اروپایی متفاوت است. اروپا ابعاد گسترده‌تری از مطالعات ایران‌شناسی را شامل می‌شود، درحالی‌که در هند مطالعات و تحقیقات ایران‌شناسی محدود و متمرکز بر زبان و ادبیات فارسی است بنابراین مطالعات

⁷ علی‌محمد طرفداری، «نشست تخصصی آشنایی با جریان‌ات ایران‌شناسی و اسلام‌شناسی در شبه‌قاره هند»، سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، تیرماه 1392 ش. www.nlai.ir/detail-page/accessed1396/08/16

و تحقیقات ایران‌شناسی در هند نیازمند توجه جدی از سوی محققان ایرانی است؛ زیرا که شناخت تاریخ و فرهنگ هر کشور در گرو آشنایی با تاریخ، فرهنگ و زبان سرزمین‌های دیگری است که دارای هویت مشترک فرهنگی و زبانی با آن هستند.

منابع:

- 1- دهگانی، علی، ایران‌شناسی در هند، قابل دسترسی در: <http://dehgahi.blogfa.com/category/26>
- طرفداری، علی‌محمد (1392ش)، «نشست تخصصی آشنایی با جریان‌ات ایران‌شناسی و اسلام‌شناسی در شبه‌قارهٔ هند»، سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، (www.nlai.ir/detail-page/accessed1396/08/16)
- 2- www.visvabharati.ac.ir
- 3- <https://web.archive.org/web/20150605194704>
- 4- http://www.nahadiran.ir/viewcontent/?c_id=46918
- 5- www.calcuniv.ac.ir/academic/department/arabic.html.

گردآورنده:

شیدا صابری

مردادماه 1399ش.